

HET GELD

HET GELD

Een Geschiedenis van de Mensheid

Rijk de Waard

© 2025 Rijk de Waard

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Auteur: Rijk de Waard

Omslagontwerp: Rijk de Waard

ISBN: 978-94-654-6388-9

Uitgegeven via Brave New Books

Inhoudsopgave

Proloog

Hoofdstuk 1 — Voor het Geld: Ruil en de eerste economieën

Hoofdstuk 2 — De Geboorte van de Munt: Lydië, Griekenland en Rome

Hoofdstuk 3 — Het Papieren Wonder: China en de Uitvinding van Papiergeld

Hoofdstuk 4 — De Italiaanse Bankrevolutie: Medici, Wisselbrief en Krediet

Hoofdstuk 5 — De Islamitische Wereld: Ibn Khaldun, Hawala en het Vergeten Fundament

Hoofdstuk 6 — Zilver, Ketterij en de VOC: de Geboorte van de Aandelenmarkt

Hoofdstuk 7 — Van Smith tot Marx: De Grote Economen

Hoofdstuk 8 — De Goudstandaard: Discipline, Deflatie en Ondergang

Hoofdstuk 9 — Bretton Woods en de Dollar: Het Systeem dat de Wereld Beheerste

Hoofdstuk 10 — De Centrale Bank: Hoeder van het Geld, Architect van de Economie

Hoofdstuk 11 — Crises, Zeepbellen en de Anatomie van Financieel Falen

Hoofdstuk 12 — Bitcoin, Blockchain en het Digitale Geld van de Toekomst

Hoofdstuk 13 — Geld en Ongelijkheid: De Verborgene Verdeling

Hoofdstuk 14 — Geld, Macht en Geopolitiek: De Valuta als Wapen

Hoofdstuk 15 — Lessen uit de Geschiedenis: Wat Vijfduizend Jaar Geld ons Leert

Epiloog

Bronnen en Verder Lezen

Proloog

Geld is het meest gebruikte instrument ter wereld, en tegelijk het minst begrepen. Vrijwel iedereen werkt ervoor, spaart het, verliest het — maar de regels van het spel kent nauwelijks iemand. Dit boek wil dat veranderen.

De rode draad door vijfduizend jaar monetaire geschiedenis is verrassend consistent: geld wordt ontwaardeerd wanneer een machthebber — een keizer, een staat, een centrale bank — een groter doel nastreeft dan zijn middelen toelaten. Oorlog, imperiumvorming, sociale herverdeling, economische stimulering. Het doel varieert; het mechanisme niet. Geld wordt bijgedrukt, verdund of herdefinieerd. Zolang de productiviteit meegroeit, valt de schade mee. Zodra zij achterblijft — of zodra degenen die het werkelijke kapitaal verschaffen te weinig terugzien — begint de spiraal.

Dit is geen cynisch boek. Het is een bewust boek. Want wie begrijpt hoe geld werkt, begrijpt ook hoe macht werkt. En wie dat begrijpt, kan betere keuzes maken — als burger, als ondernemer, als kiezer.

Hoofdstuk 1 — Voor het Geld: Ruil en de eerste economieën

"Geld is een sociale overeenkomst. Het heeft waarde omdat wij geloven dat het waarde heeft." — Yuval Noah Harari, Sapiens (2011)

1.1 De mens vóór geld

Om geld te begrijpen, moeten we eerst begrijpen hoe de mensheid leefde zónder. Zeker honderdduizend jaar lang — lang voordat de eerste munt ooit werd geslagen — organiseerden mensen hun economische leven op een manier die wezenlijk verschilde van alles wat wij vandaag kennen. Er was geen markt, geen prijs, geen schuld in de moderne zin. En toch overleefden mensen. Ze aten, bouwden schuilplaatsen, zorgden voor hun kinderen en handelden met burenen. De vroegste economische eenheid was niet het individu, maar de groep. Jagers-verzamelaars leefden in banden van gemiddeld twintig tot vijftig personen. De omvang van die banden was niet willekeurig: ze weerspiegelde de cognitieve grenzen van de menselijke hersenen. De Britse antropoloog Robin Dunbar beargumenteerde dat het menselijk brein stabiele sociale relaties kan onderhouden met maximaal circa 150 personen — de zogenoemde Dunbar-grens. Binnen een groep van vijftig kenden alle leden elkaar persoonlijk, kenden elkaars sterke en zwakke kanten, herinnerden zich wie in het verleden genereus of gierig was geweest. Dat sociale geheugen was het fundament van de vroege economie. Binnen die band was de dominante economische logica die van het delen. Wanneer een jager een groot dier neervelde, was er geen sprake van dat hij het vlees zou bewaren voor zichzelf. Het voedsel werd verdeeld — naar behoefte, naar status, naar verwantschap — maar het werd gedeeld. Antropologen noemen dit 'generalized reciprocity': een systeem van wederzijdse generositeit waarbij iedereen bijdraagt aan de gemeenschappelijke pot en naar behoefte neemt, zonder strikt bij te houden wie hoeveel heeft gegeven of ontvangen. Het is de economie van het gezin, opgeschaald naar de stam. Dit systeem werkte uitstekend zolang de groepen klein bleven en iedereen elkaar persoonlijk kende. Vertrouwen was de valuta. Je wist wie een goede jager was, wie altijd zijn deel bijdroeg, wie lui of onbetrouwbaar was. Die sociale kennis maakte formele overeenkomsten overbodig. De gemeenschap was haar eigen controlemechanisme. Wie systematisch meelifte op andermans inspanningen werd gestigmatiseerd, uitgesloten van de beste stukken vlees, misschien uiteindelijk verbannen. De sociale kosten van free-riding waren hoog genoeg om het meeste ervan te ontmoedigen. Maar dit betekent niet dat er helemaal geen uitwisseling plaatsvond tússten groepen. Al vroeg zijn er aanwijzingen voor

langere-afstandshandel. In de Blombos-grot in Zuid-Afrika vonden archeologen gereedschappen van materialen die meer dan honderd kilometer verderop vandaan kwamen, gedateerd op meer dan honderdduizend jaar geleden. Obsidiaan uit Anatolië dook op in nederzettingen aan de Jordaanvallei. Schelpen van de Middellandse Zee bereikten de verre Sahara. In de Tsjechische loess werd mammoetivoren gevonden, afkomstig van kuddes duizend kilometer naar het noorden. Deze vroege handel was niet gebaseerd op geld, maar op iets minstens zo krachtig: sociale relaties. Wanneer twee stammen elkaar ontmoetten langs een grenszone, was de uitwisseling van goederen tegelijkertijd een vredesritueel, een bevestiging van alliantie en een verzekering voor de toekomst. Je gaf nu, met de stille verwachting dat de ander in tijden van nood ook zou geven. Antropologen die moderne jagers-verzamelaars bestudeerden — de !Kung San van de Kalahari, de Hadza van Tanzania — beschrijven allemaal uitgebreide systemen van cadeauegeven en sociaal verplichten die economisch equivalent zijn aan verzekering: je geeft nu zodat je later kunt ontvangen. De implicaties zijn verstrekkend. De 'economische mens' van de klassieke leerboeken — de rationele, eigenbelang-calculerende individualist — is een abstractie die geen enkele historische samenleving weerspiegelt. De werkelijke economische mens is diep sociaal ingebed, reageert op reputatie en status, en handelt mede uit altruïsme, wederzijdse verplichting en groepssolidariteit. Geld moest worden uitgevonden in het krachtenveld van deze complexe sociale realiteit — niet in de vacuüm van een leerboek.

1.2 Het ruilsysteem en zijn grenzen

Wanneer mensen buiten hun eigen groep handelden, kwamen ze in contact met vreemden — mensen die ze misschien nooit eerder hadden gezien en nooit meer zouden zien. In zo'n situatie was de logica van het delen niet van toepassing. Er was iets anders nodig: een directe uitwisseling, waarbij beide partijen op hetzelfde moment kregen wat ze wilden. Dit is de essentie van ruilhandel. Ruilhandel klinkt eenvoudig. Jij hebt vis, ik heb graan, we ruilen. Maar al snel stuit je op een kernprobleem dat economen de 'double coincidence of wants' noemen: de dubbele toevalligheid van behoeften. Voor een ruil te werken, moet jij precies hebben wat ik wil, en ik precies hebben wat jij wilt, op hetzelfde moment en op dezelfde plaats. Dit is zeldzamer dan het lijkt. En naarmate de economie groter en gespecialiseerder wordt, wordt het probleem erger, niet beter. Stel je voor dat je een pottenbakker bent in een vroege nederzetting. Je hebt een prachtige pot gemaakt en wilt er graan voor ruilen. Je gaat naar de graanboer, maar die heeft al genoeg potten. Hij wil een bijl. De bijlmaker wil leer. De leerlooier wil potten. Je zit gevangen in een cirkel van

gefrustreerde behoeften. Dit is geen hypothetische situatie — het is een structureel probleem van elke economie die uitsluitend op directe ruil is gebaseerd. De tijd, energie en kansen die verloren gaan in het zoeken naar een geschikte ruilpartner noemen economen 'transactiekosten van ruilhandel'. In een kleine gemeenschap zijn die te behappen; in een grote, gespecialiseerde economie zijn ze prohibitief. Bovendien is ruilhandel bijzonder moeilijk voor diensten en voor goederen die niet goed deelbaar zijn. Hoe ruil je een half huis? Hoe bewaar je waarde over de tijd? Een overschot aan vis is vandaag veel waard, maar morgen rot het weg. Het probleem van bederf maakte het onmogelijk om rijkdom op te bouwen: wat je vandaag had, verdween morgen. Een succesvolle jager kon niet 'rijk' zijn in de moderne zin, want zijn rijkdom verdween met de volgende regen. Er is een nog fundamenteeler probleem: het tijdsprobleem. Ik doe jou nu een dienst, maar jij kunt me niet onmiddellijk terugbetalen. In een ruilsysteem moet je ofwel wachten tot de ander iets te bieden heeft, ofwel de schuld zorgvuldig bijhouden. Het tweede vereist een systeem van registratie — en zodra je schulden begint te registreren, ben je de wereld van krediet ingegaan. Dat is al een stap voorbij pure ruilhandel. Adam Smith beschreef in 'De Welvaart van Naties' (1776) hoe de tekortkomingen van ruil onvermijdelijk leiden tot de uitvinding van geld. Maar Smith baseerde zich op theoretische redenering, niet op antropologisch veldwerk. David Graeber laat in 'Debt: The First 5,000 Years' (2011) zien dat zuivere ruilhandel tussen vreemden in de prehistorie eigenlijk zelden voorkwam. In plaats daarvan gebruikten vroege gemeenschappen een mix van sociale schulden, geschenken en creditregistraties. Ruilhandel was eerder de uitzondering dan de regel — een noodoplossing tussen vreemden die geen andere gemeenschappelijke basis hadden. Het gangbare verhaal over de evolutie van geld is vermoedelijk omgekeerd.

1.3 Krediet vóór munten: de vergeten geschiedenis van schuld

Een van de meest verrassende ontdekkingen van de moderne economische geschiedenis is dat krediet — schuld en lening — waarschijnlijk ouder is dan munten. In Mesopotamië, het gebied tussen de Tigris en de Eufraat dat nu Irak is, hebben archeologen kleitabletten gevonden van meer dan vijfduizend jaar oud. Op deze tabletten stonden geen rekeningen in goud of zilver, maar registraties van schulden: zoveel gerst verschuldigd aan de tempel, te betalen na de oogst. Het oudste bekende financiële document ter wereld is een kleitablet uit Ur, gedateerd op circa 3100 voor Christus. Het registreert een gerstlening, te betalen met rente na de oogst. Er is geen munt, geen metaal, geen ruilgoed — alleen een schuld, in klei gebakken, gesanctioneerd door de autoriteit van de tempel. Dit is het begin van de financiële beschaving. De tempel speelde een

cruciale rol in die vroege economieën. In de Sumerische steden van het derde millennium voor Christus was de tempel niet alleen een religieus centrum, maar ook een economisch knooppunt. De tempel bewaarde graan, verdeelde rantsoenen aan arbeiders, verstreekte leningen aan boeren voor zaaizaad en registreerde alles in klei. De tempel was bank, pakhuis en sociaal vangnet tegelijk. De priester was boekhouder; zijn kleitablet was heilige tekst én financieel register. Uruk, de eerste stad in de menselijke geschiedenis (circa 3000 voor Christus, bevolking: twintig- tot veertigduizend), vereiste een geavanceerd administratief systeem. De vroegste geschriften die we kennen — de Uruk-tabletten — zijn voor een groot deel boekhoudkundige documenten: gerstrantsoenen, atelierproductie, handelskaravanen. De uitvinding van het schrift was niet primair om gedichten op te slaan; het was om schulden bij te houden. De Codex van Hammurabi (circa 1754 voor Christus) besteedt een opvallend groot deel aan schulden en rente. Hammurabi stelde maximumrentes vast — 20 procent per jaar voor zilver, 33 procent voor gerst — en reguleerde de omstandigheden waaronder een schuldenaar zijn vrijheid kon verliezen. Schuldslavernij werd begrensd: een schuldslaaf mocht maximaal drie jaar werken, daarna was hij vrij. Schuld was zo fundamenteel voor de Babylonische samenleving dat de wetgever het uitvoerig moest reguleren. Dit verandert onze kijk op de oorsprong van geld fundamenteel. Krediet en schuld kwamen eerst. Munten kwamen later — als manier om schulden te vereffenen en belasting te betalen. Geld was niet de oorzaak van krediet. Krediet was de oorzaak van geld. De woorden die we in veel talen gebruiken voor schuld en moraliteit zijn dezelfde — geen toeval. In het Duits betekent 'Schuld' zowel schuld als schuldgevoel. In het Latijn is 'debitum' zowel schuld als religieuze verplichting. In het Aramees van Jezus is het woord in het Onze Vader — 'vergeef ons onze schulden' — letterlijk financieel. Schuld is van het begin af aan moreel geladen. Geld is nooit neutraal geweest; het is altijd ook moraal geweest. David Graeber voerde dit argument door tot zijn radicale conclusie: de hele westerse moraalfilosofie is doordrenkt van de taal van schuld en aflossing. In zijn monumentale 'Debt: The First 5,000 Years' laat hij zien hoe het concept van morele schuld — aan God, aan de samenleving, aan de voorouders — nauw parallel loopt met financiële schuld. De grens tussen het financiële en het morele was in de vroege beschavingen niet getrokken.

1.4 De eerste ruilmiddelen: van schelpen tot metaal

Ergens in de prehistorie begonnen gemeenschappen bepaalde objecten te gebruiken als algemeen geaccepteerd ruilmiddel. Over de hele wereld, in culturen zonder onderlinge contacten, zien we hetzelfde patroon: gemeenschappen kozen een object dat schaars was, duurzaam, gemakkelijk te

vervoeren en sociaal erkend als waardevol. In grote delen van Afrika, Azië en Amerika werden kauri-schelpen gebruikt — de *Cypraea moneta*, een kleine glanzende schelp. Ideaal als proto-munt: moeilijk te vervalsen, makkelijk te tellen, duurzaam, draagbaar, esthetisch aantrekkelijk. Kauri's worden gevonden in opgravingen van West-Afrika tot China. Sommige Afrikaanse regio's gebruikten ze tot ver in de twintigste eeuw. Toen Europese kolonisators enorme hoeveelheden kauri's importeerden om slaven te kopen, veroorzaakten zij een van de eerste gedocumenteerde gevallen van importinflatie: een overstromende markt met schelpen die de koopkracht van de lokale bevolking vernietigde. De kwantiteitstheorie van geld in actie, duizend jaar voor haar formulering. Op het eiland Yap in Micronesië werden stenen schijven van wel drie meter doorsnee — de fei — gebruikt als valuta. Opmerkelijk: de stenen hoefden niet fysiek aanwezig te zijn om te functioneren. Iedereen op het eiland wist wie eigenaar was van welke steen, ook als die op de oceaanbodem lag na een schipbreuk. De waarde zat in de collectieve herinnering van de gemeenschap, niet in het object zelf. De econoom Milton Friedman gebruikte het voorbeeld van Yap om te laten zien dat het moderne systeem niet zo anders is: ook de Amerikaanse goudreserves in Fort Knox worden nooit bewogen. De fei zijn een vroege blockchain. Maar het was metaal dat uiteindelijk de wereld zou veranderen. Koper, brons, zilver en goud waren schaars, duurzaam, deelbaar, herkenbaar en draagbaar. De vroegste metalen betaalmiddelen waren geen munten maar onbewerkte brokken die bij elke transactie werden gewogen. In Egyptische schatten en Mesopotamische tempels vinden we zilverstaven die routinematig werden afgesneden — elke transactie vergde een weging. De weegschaal was het essentiële instrument van de vroege economie. Het Sumerische woord voor zilver — 'kù-babbar', letterlijk 'glanzend metaal' — was ook het woord voor geld in het algemeen. In het Hebreeuws is 'kesef' zowel zilver als geld. In het Frans is 'argent' zowel zilver als geld. De etymologie bewaart de herinnering aan de materiële basis van de vroegste monetaire systemen.

1.5 Wat maakt iets tot geld? De drie functies

Economen definiëren geld aan de hand van drie functies. De eerste is die van ruilmiddel: in plaats van vis direct voor graan te ruilen, verkoopt de visser zijn vis voor geld en koopt hij met dat geld graan. Dit lost de double coincidence of wants op. Geld fungeert als universele schakel in de keten van uitwisseling. De tweede functie is die van rekeneenheid. Geld geeft ons een gemeenschappelijke taal voor waarde: alles kan worden uitgedrukt in eenheden van hetzelfde ding. Dit maakt vergelijken, plannen en boekhouding mogelijk. Zonder rekeneenheid is een complexe economie ondenkbaar — hoe zou een koopman zijn winst berekenen als elke transactie in andere goederen wordt uitgedrukt? De derde

functie is die van waardeopslag. Geld moet waarde kunnen vasthouden over tijd. Een boer die in de zomer oogst en in de winter koopt, moet zijn surplus kunnen opslaan in een niet-bederfelijke vorm. Metaal is daarvoor bij uitstek geschikt: een zilverstaf begraven in 500 voor Christus is duizend jaar later even zilver. Maar hier schuilt een fundamentele paradox: de beste waardeopslagen — schaarse, duurzame materialen zoals goud — zijn niet per se het beste ruilmiddel, omdat er nooit genoeg van is om alle transacties te faciliteren. Dit spanningsveld zal ons door de hele geschiedenis vergezellen. Er is een vierde eigenschap: algemene aanvaardbaarheid. Geld heeft alleen waarde als anderen het accepteren. Dit is de meest circulaire en tegelijk meest fundamentele eigenschap van geld. Je accepteert geld omdat anderen het accepteren. Anderen accepteren het omdat jij het accepteert. Geld is een zichzelf vervullende sociale overeenkomst — een collectief geloof dat zijn eigen werkelijkheid schept. Filosoof John Searle noemde dit een 'institutioneel feit': iets dat alleen bestaat omdat mensen collectief zijn overeengekomen dat het bestaat. De kwetsbaarheid van geld als institutioneel feit is tegelijk zijn zwakte. Als het vertrouwen breekt — als mensen ophouden te geloven dat anderen het zullen accepteren — verdampt de waarde onmiddellijk. Hyperinflatie, bankrups, valutacrisis: allemaal episoden van plotseling verdampend vertrouwen. De Venezolaan die in 2018 zijn bolívar weigerde en liever dollars aannam, deed precies hetzelfde als de Chinese koopman in 1350 die de keizerlijke jiaozi weigerde: hij verliet een coördinatie-equilibrium dat zijn geloofwaardigheid had verloren.

1.6 De rol van vertrouwen: de onzichtbare infrastructuur

Wat al deze vroege monetaire systemen gemeen hadden — schelpen, stenen, metaalbrokken, kleitabletten — was de centrale rol van vertrouwen. Vertrouwen is niet een bijkomstigheid van geld; het *is* de substantie ervan. Zonder vertrouwen is geld niets meer dan een willekeurig object. In kleine gemeenschappen was vertrouwen gebaseerd op persoonlijke kennis en reputatie. In grotere samenlevingen moest het worden geïnstitutionaliseerd: door de autoriteit van de tempel, de garantie van de koning, de kracht van de wet. De institutionele infrastructuur van vertrouwen — tempels, staten, rechtbanken, centrale banken — is de eigenlijke geschiedenis van geld. De munten en biljetten zijn slechts de zichtbare oppervlakte. Veelzeggend is dat de vroegste bekende geschriften voor een groot deel financiële administratie zijn. De eerste dingen die mensen opschreven waren niet gedichten, maar schuldenregisters en graaninventarissen. De uitvinding van het schrift en de uitvinding van geld zijn diep verweven: beide zijn technieken voor het opslaan en overdragen van sociaal vertrouwen over tijd en ruimte. Een kleitablet is een

bevroren belofte. Het moderne monetaire systeem is een mondiale vertrouwensinstallatie van ongekeerde omvang. Elke dag vinden biljoenen transacties plaats in tientallen valuta's, elk rustend op de collectieve overtuiging dat de waarden die ze vertegenwoordigen stabiel zijn. Wanneer die overtuiging wankelt — zelfs een beetje — kunnen de gevolgen catastrofaal zijn. De financiële crises van de afgelopen eeuwen zijn allemaal, in laatste instantie, crises van vertrouwen.

1.7 Conclusie: geld als spiegel van de samenleving

Geld was niet de uitvinding die economisch leven mogelijk maakte — het was het gereedschap dat meegroeide toen samenlevingen te groot en te complex werden voor pure sociale vertrouwensnetwerken. Geld is op zijn meest fundamentele niveau gecondenseerd vertrouwen. Elke munt, elk bankbiljet, elke digitale euro in je bankrekening bestaat alleen omdat een gemeenschap gezamenlijk heeft besloten dat het waarde heeft. En wanneer dat vertrouwen breekt, breekt het geld mee. Maar geld is ook een spiegel van de samenleving. De manier waarop een beschaving haar geld organiseert — wie het uitgeeft, wie het controleert, wie ervan profiteert — weerspiegelt haar diepste waarden en machtsverhoudingen. Rome's muntontwaarding weerspiegelt het verval van de staatsinstellingen. De islamitische financiële innovaties weerspiegelen een beschaving die handel eert maar woeker verbiedt. De Amsterdamse aandelenmarkt weerspiegelt een burgermaatschappij die risico deelt en collectief in de toekomst investeert. Dat besef is misschien de diepste les die de monetaire geschiedenis te bieden heeft.